

Kıpçak Türkçesi Filolojisi X*:

Et-Tuhfe ve onun Müellifi

T. Halası-Kun**

Çev. Musa Salan***

Türkoloji literatürü göstermektedir ki, geçen iki yüzyılda Kıpçak Türkçesi filolojisi hem hacim hem de derinlik anlamında büyümüş, Türkçe (Turkic) çalışmalarının önemli bir dalı hâline gelmiştir. Bu ifadenin değerini vurgulamak adına, G. Kuun¹, K. Grønbech², L. Ligeti³ ve diğerlerinin Codex Cumanicus üzerine yaptıkları çalışmaları zikretmek yeterli olacaktır. Codex Cumanicus'la başlayan, *Kitab-ı Mecmu-i Tercuman*,⁴ *Kitāb el-İdrāk*,⁵ *El-Ğavānīn*,⁶ *Ed-Durre*,⁷ *Bulğat el-Muřtāk*,⁸ ve *Et-Tuħfe*⁹ gibi eserlerin keşfi ve onlar üzerine

* I- "Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien und die Handschriften in Stambul", *Körösi Csoma-Archivum* 3 (1940), s. 77-83; II- *La Langue des Kiptchaks d'après un manuscrit arab d'Istanbul; Reproduction phototypique, Bibliotheca Orientalis Hungarica* IV, Budapest, 1942; III- "Monuments de la langue tatare de Kazan", *Analecta Orientalia memoriae Alexandri Csoma de Körös dicata*, Budapest, 1942-1947, s. 138-155; IV- "Philologica I", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* 5 (1947), s. 1-27; V- "Philologica II", *AÜDTCFD* 7 (1949), s. 690-740; VI- "Philologica III: Kazan Türkçesine ait dil yadigârları", *AÜDTCFD* 8 (1949), s. 603-646; VII- "Orta Kıpçakça q-, k- ~ ø meselesi", *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar* 1 (1950), s. 45-60; VIII- "Kıpçak Philology and the Turkic Loanwords in Hungarian: I", *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 1 (1975), s. 155-210; IX- "Ottoman Data on Lesser Cumania: Keçkemets naħiyesi – Varoř-i Halatř – Kariye-i Kökut" *AEMAE* 4 (1984), s. 89-149.

** "Kıpçak Turkic Philology X: The At-Tuħfeh and Its Author", *Archivum Eurasiae Medii Aevi*, Tomus V, 1985 [1987], Otto Harrosowitz, Wiesbaden.

*** Arř. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, e-posta: musasalan@yahoo.com.

1 *Codex Cumanicus Bibliothecae ad Templum Divi Marci Venetiarum*, Budapest, 1880.

2 *Komanisches Wörterbuch*, Kopenhagen, 1942.

3 "Prolegomena to the Codex Cumanicus", *Acta Orientalis Hungarica* (1981), s. 1-54.

4 M. Th. Houtsma, *Ein türkisch-arabisches Glossar, Nach der leidener Handschrift herausgegeben und erläutert*, Leiden, 1884.

5 A. Caferoğlu, *Kitāb al-İdrāk li-lisān al-Atrāk*, İstanbul, 1931; V. İzbudak, *El-İdrāk Hāřiyesi*, İstanbul, 1936.

6 S. Telegdi, "Eine türkische Grammatik in arabischer Sprache aus dem XV. Jhd." (*Al-Qawānīn al-kulliyah lidab al-luğat at-türkīyah*), *Körösi Csoma-Archivum*. Ergänzungsband 1935-1939, s. 282-326.

7 A. Zajackowski, "Chapitres choisis du Vocabulaire arabe-kipçak ad-Durra'al-muği'a fi-l-luğar at-türkīya", I, II, III: *RO* 29 i (1965), s. 39-98; *RO* 29 ii (1965), s. 67-116; *RO* 32 ii (1969), s. 19-61; "Material kolokvialny arabsko-kipczacki w Slowniku ad-Durra'al-muği'a fi-l-luğar at-türkīya", *RO* 31 i, (1968), s. 71-113. Kırklarda materyali görmüş olmama rağmen, elyazmasının bir kopyasını alamamıştım. Bu yüzden, Prof. Zajackowski eserin içeriğini yayınladığında bundan gerçekten memnuniyet duydum.

8 A. Zajackowski, *Vocabulaire arabe-kipçak de l'epoque de l'État Mamelouk: Bulğat al-muştaq fi luğat at-Turk wa-l-Qifāq*, i, Warszawa, 1938, ii, Warszawa, 1954.

9 Halası-Kun, *La langue des kiptchaks*; B. Atalay, *Ettuħfet-üz-Zekiyye fil-Luğat-it-Türkīyye*, İstanbul, 1945; S. Mutallibov, *Attuħfatuz Zakiyatı Filluğatit Turkiya*, Tashkent, 1968; E. I. Fazilov – M. T. Ziaeva, *Iziskannii dar tiurskomu iaziku (Grammatičeskii traktat XIV v. na arabskom iazike)*, Tashkent, 1978.

yapılan çalışmalarla güçlenen bu dal kendi çapında bir disiplin hâlini almıştır.¹⁰

Aynı süreç içerisinde, W. Radloff,¹¹ N. S. Baskakov,¹² B. N. Shnitnikov¹³ ve diğerlerinin gayretleriyle, genel anlamda Türkçe çalışmaları sahasına büyük katkı sağlayan modern Kıpçak lehçeleri sözlükleri vücuda gelir. J. Marquart da, filoloji ile yakından ilgilendiği bir dönemde Kıpçak Türkçesi tarihine öncülük etmiştir.¹⁴ Fakat ne yazık ki, kendisinin göçebelğe dair her şeye karşı olumsuz bir tutumu vardı ki, bu da müteakip yıllarda bu konuya karşı açık bir ilgisizlik duyulmasının nedenlerinden bir tanesi olabilir.

Kıpçak Türkçesine karşı takınılmış bu olumsuz tavır, *Archivum Eurasiae Medii Aevi* 4 (1984)'deki iki yayının bibliyografyalarında¹⁵ ve I. Vasary'nin yakın zamanda yayınlanan kitabında¹⁶ görüldüğü üzere, son zamanlarda değişmeye başlamıştır. Gerçekten de Kıpçak Türkçesi tarihine veya daha ziyade filolojisine olan alaka canlanmış görünmektedir. Bu iyi tesis edilen alaka genel anlamda Kıpçak Türkleri, özel anlamda ise onların dilinin, yakın zamana kadar öncelikle Hazarlar ve kısmen Oğuzların ilgi dairesinde değerlendirilen alanlardaki ciddi, ama şimdiye dek az çalışılmış, etkisine dayanır. Bilim adamları arasında, Kıpçaklar olmadan bir Macar tarihinden bahsetmenin güç olacağını savunan yeni bir düşünce eğiliminin neden yaygınlaştığı kolayca anlaşılmaktadır. Peçenekler olmasaydı, milenyumun değiştiği tarihte Macarların Karpatlar havzasına itilişi meydana gelmeyecekti ve Karpatlardaki Kuman varlığı olmasaydı Anjular, Hapsburglar, hatta Hunyadiler nerede olacaktı? (bk. *IX)

İstanbul kütüphanelerinde üzerinde çalıştığım sekiz Memluk elyazmasının,¹⁷ Ahmet Caferoğlu'nun *Kitāb al-İdrāk*, Atalay'ın *Et-Tuhfe* neşirleri ve yukarıda bahsettiğim Kıpçak sözlüklerinin etkisiyle, ana başlık altında üç Memlûk diyalektinden bahsettim ki, bu savım kabul görüp, zamanla iyice pekişmiştir. Bunlar, Kıpçak, Oğuz (Türkmen) ve karışık Kıpçak-Oğuz diyalekti (sonuncusu oluşum bakımından Türkçe, Farsça ve Arapça unsurlar ihtiva eden Osmanlıcaya benzerdir) olup Oğuzca alt katman olarak değerlendirilmiştir. Hakikaten, bu bakış açısıyla değerlendirdiğim iki sözlükte, yani Caferoğlu'nun

10 bk. Halasi-Kun, "Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien..." (*I- tam künye için yukarı bk.); O. Pritsak, "Das Kiptschakische", *Philologiae Turcicae Fundamenta* 1959 (Wiesbaden), s. 74-87.

11 W. Radloff, *Versuch eines Wörterbuches der Türk-Dialekte*, i-iv, St. Pétersbourg, 1893-1911.

12 N. A. Baskakov, *Karakalpakskii-Russkii slovar*, Moskva, 1958.

13 B. N. Shnitnikov, *Kazakh-English Dictionary*, London-The Hague-Paris. 1966.

14 J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*, Leipzig, 1903; aynı yazar, *Über das Volkstum der Komanen*, Berlin, 1914.

15 P. B. Golden, "Cumanica I: The Qipčāqs in Georgia", *AEMAE* 4 (1984), s. 45-87 ve benim makalem "Kipchak Philology and the Turkic Loanwords..." (ilk sayfadaki *VIII-'e bakın)

16 I. Väsary, *Az Arany Horda*, Budapest, 1986.

17 bk. benim makalem "Die mameluk-kiptschakischen Sprachstudien Handschriften..." (*I-); krş. Pritsak'ın "Das Kiptschakische"si (yukarıdaki 10. dipnota bakın) ve Ščerbak'ın *Sovetskaia tiurkologija* (1979 iii, s. 71-73) Fazilov-Ziiaeva'nın *Et-Tuhfe* neşri (bk. 9. dipnot) üzerine incelemesi.

Kitāb al-İdrāk ve Atalay'ın *Et-Tuhfe* yayınlarında, düşündüğümden çok daha güçlü bir Oğuz mevcudiyeti vardır. *Et-Tuhfe* örneğinde, “Türkmen” veya “ve derler” (“der” veya “denir”in zittı olarak) işaretli kelimelerin haricinde, farklı eller tarafından eklenen satır arası ve derkenar çıkartmalar değerlendirmeye dâhil edildiğinde bu düşünce fazlasıyla doğrudur. Diğer elyazmalarının bu bağlamda ne sunacağını görmek çok ilgi çekici olurdu. Ancak, öyle bir çalışma için ele alınan yazmaların tıpkıbasım neşirlerinin yapılması ihtiyaç dâhilindedir. Ne yazık ki altı yayınlanmış yazmadan sadece ikisi için, *Bulğat al-muštāk* (bk. 8. dipnot) ve *Et-Tuhfe'nin* tıpkıbasım neşri (bk. *II), bundan söz edilebilir ki, bu da tıpkıbasım yayın ihtiyacını ortaya koymaktadır.

[Diğer çalışmalarım arasında, *Et-Tuhfe* üzerine yaptığım çalışmalar tarihî dilbilimin ilgilendiği iki bulguya öncülük etmektedir: Birincisi, iyi oluşturulmuş ç- , $k\text{-}$ \sim ø tezi (bk. *VII), ikincisi ise 14.yüzyıl süresince, ilişki olduğu kelimelerin %40'ını etkilemiş; bununla birlikte güçlü Oğuz etkisiyle yavaşlamış tartışmalı $\text{ç} > \text{ş}$ değişimidir.]

Günümüzde bilinen en önemli ve en büyük Memlûk dili yadigârı *Et-Tuhfe*'dir. Kapak sayfasında (1^r) verilen tam başlığıyla *Et-Tuhfetü'z-zekîye fi'l-luğati't-türkîye*. 1^v sayfasında 13 satır olup içinde kılavuz kelime¹⁸ (catchword) de bulunmaktadır. Kılavuz kelime, Arapça yazmalarda, her zaman bir varâğın arka yüzünde (verso), sayfa sonunda bulunup, bir kural olarak da diğer varâğın ön yüzünde (recto)'ki ilk satırda tekrar edilir. Ancak bu kez, *el-türkîyye* (kelimesi) müteakip sayfanın ön yüzündeki ilk satırda bulunmamaktadır. Yine de, 1^r'deki kılavuz kelime, eserin bütününe has olan bir aktarım yolunu açıkça gösterir. Doğrusu şu ki, eserin temel metni hiç kuşkusuz tek bir el tarafından yazılmıştır. Metindeki az sayıda doğrudan düzeltmeler, karalamalar ile aynı el tarafından yapılmış derkenar ve satır arası etiketlerden (doğrudan düzeltmeler 5^v6, 10^v5-6, 15⁴, 15^v12, 17^r12, 25^v5-6, 30^r, 35², 40^v12, 42^v11, 47², 48^r9, 53^r13, 54^r6, 55^r6, 60^v5, 61^v4, 70^r3, 75^v13, 76^r13, 82^r5, 84^v3, 85^r3, 89^r9, 89^v7) bu noktada yazarın son müsveddelerini ele aldığımız çıkarımına yakın durmaktayım. Düzeltmelerin yanı sıra, yazmanın taslak karakteri metindeki büyük kopukluk ile vurgulanır: Yeni başlamış “İlaveler” (yardımcı fiiller) bölümü, 65^v sayfasının son kısmında (12-13 satırlar) yüklem hallerini görmemizi sağlayan başlıksız bir yardımcı fiiller listesi ile aniden son bulur. İlaveler üzerine olan bu bölüm daha sonra, 67^r sayfasının dördüncü satırında yeninden başlar. Eldeki yazmanın daha düzenli bir kopyasının bulunmayışı, sonradan yapılan işaretlemelerin yazarın kendi düzeltmeleri olduğu iddiamı destekleyici niteliktedir.

Et-Tuhfe'nin de diğer Memlûk yazmaları gibi (Ebū Ḥayyān'ın *El-İdrāk*'i

18 İngilizce *catchword*'e karşılık olarak verilen bu kelimeyle, Batılı sözlükçülük tarzında bir sayfadaki ilk kelimeyi işaret eden ve çoğunlukla sayfanın üst köşesinde bulunan yardımcı veri kastedilmektedir (çev.).

hariç) anonim oluşuna rağmen, girişteki (2^r-12, 2^v-6) özel bahisten müellife dair ipuçları elde edilmektedir:

“Endüslü şeyh, imam ve büyük âlim Şerafeddîn Ebû Hayyân Muhammed b. Yûsuf b. °Alî b. Hayyân, Allah rahmet eylesin, [Kıpçak] Türkçe kitabında şöyle der: Bütün dillerde, üç şeyin edinimi ile uzmanlaşılabilir: Birincisi bir cümle (*kalim*)’de tek başınan bulunan kelimelerin (*müfredat*) anlamıdır ki buna söz varlığı veya kelime bilgisi (*°ilim el-luğa*) derler; ikincisi ise her bir kelimenin bir yapıyı (*terkîb*) oluşturulmasında esas alınan kurallar bilgisidir ki, buna çekim (*et-taşrîf*) derler; üçüncüsü ise yapının hâli (*hâlet et-terkîb*) bilgisidir ki, buna da Arapça konuşanlar söz dizimi (*naḥv*) derler.” (metnin sonundaki tıpkıbasım 1 ve 2’ye bakınız)

Yukarıdaki bölümden anlaşıldığı kadarıyla *Et-Tuḥfe* müellifi Arap gramercilerinin geleneğine aşınaydı. Müellif, gerçekten de büyük âlim Ebû Ḥayyân’ın ekolüne mensup olduğu intibahı vermektedir ki, *Et-Tuḥfe*’nin içeriği, giriş bölümü (1r-3r) sonrasında, Ḥayyân’ın örneğine benzer şekilde üç büyük bölüme ayrılabilir: söz hazinesi (3r-38v) ve 1) çekimsel ve 2) sözdizimsel biçimleri ele alan gramer bölümü (39r-90v).

Benzer bir duruma işaret eden başka bir bilgi ise sözlük bölümünde yer alan yıldız isimleridir. Bu isimler, Ebû Ḥayyân’ın verdiği şekilde isimlendirilmiştir:

Et-Tuḥfe’de	varak	El-İdrâk’te, sayfa
<i>Ak aygır</i>	19v 13	-
<i>Arık tak</i>	10v 8	42
<i>Temir kazık</i>	28r 8-9	101
Ülker	8r 8	114
<i>Yitkir / Yitker</i>	6v 11	124

Fazılov’a göre, *Et-Tuḥfe*’nin müellifi İç-Asya (Orta Asya) kökenlidir. Ve *Et-Tuḥfe*¹⁹’de²² geçen on yedi addan (beşi Ebû Ḥayyân’da da bulunabilir) biri olan *Kündoğdı* doğrudan Orta Asya ile birleştirilebilir.

Eserin yazıldığı yer konusuna gelirse, Atalay, eserin Mısır’da vücuda getirildiğini savunmakta, Fazılov da bu konuda ona katılmaktadır. Atalay, bu düşüncesini bir Nil balığının adı olan *sertaban* kelimesine dayandırmaktadır. Bununla birlikte, verilen Arapça anlamlar, özellikle yazmanın sözlük bölümünde, güçlü bir Suriye etkisine işaret ederler. Bu noktada *El-İdrâk* bir kez

19 Akbars (39’1), Alabuğa (41’7), Alğan (41’1), Arslan (41’12), Arslançuk (46’4), Aydoğdı (41’9), Baştav (41’8), Bükti (41’10), Çakmak (77’4), Kalavun (41’11), Karakesek (41’8), Kelken (41’1), Ketken (41’1), Kılçuk (46’5), Kündoğdı (41’9), Laçın (41’12), Toğan (41’12).

daha tescil sahibi gibi gözükmektedir. Ne yazık ki, Caferoğlu'nun *El-İdrâk* ve İzbudak'ın Latin harfli *Haşiye* çalışmasının tamamlayıcı bir tıpkıbasımı yoktur. Bu iki eksiklik, ustayla çırağa ait bu iki çalışmanın sağlam bir karşılaştırmasını ciddi şekilde aksatmaktadır.

Coğrafi bölgeleri gösteren isimlerin yapımı bahsinde kullanılan gramatikal örnekler ilgi çekicidir:

<i>Halabî dir</i>	62v 4	<i>Şamî dir</i>	62v 3-4
<i>Halablı</i>	62v 5	<i>Şamlı</i>	62v 5
<i>Mısrî dir</i>	62v 4	<i>Safadlı</i>	62v 5

Bir örneği de sözdizimsel yapı içerisinde görmekteyiz: *Halab'te tündi* (68v 1). Bu verilerde çarpıcı olan ise küçük bir yer olan Safad'ın kalabalık şehirler olan Halep, Kahire, Şam gibi şehirler ile birlikte örnekleniyor olmasıdır. Büyük ihtimalle, bu şehir müellif için özel bir anlama sahiptir.

Müellif, giriş bölümünün devamında (2^r 1-3), eserde çoğunlukla Kıpçak Türkçesini esas aldığını ifade eder:

“Ve eserde Kıpçak söz varlığına dayandım; çünkü o en çok kullanılanıdır ve onda sadece gerektiğinde Türkmençe sözcüklere yer verdim ve onları “ve derler (*ve qila*)” şeklinde belirttim”. (metnin sonundaki tıpkıbasım 2'ye bakınız.)

Bununla birlikte, eserin tamamında müellif tarafından Türkmençe olarak nitelenen yaklaşık 124 kelime olup, Türkmençe gramatikal şekiller birçok yerde kendini gösterir (70^v15, 88^r4-6 64, 69^r10, 72^v 3-5). Ayrıca, giriş bölümünde bahsedilmese de, eserde yer yer Tatar konuşma dilinin gramatikal biçimlerine de rastlanmakta (43^v 12, 44^r 6, 51^v 1-3, 63^v 13, 64^r 3, 71^r 10-13 ve dolaylı olarak 71^r 5-7) ve hatta bir örnekte Kıpçakça bir kelimenin Tatarca karşılığı verilmektedir (89^v 5-6).

Yukarıdaki bilgileri özetlersek, müellifin kendi sözleriyle, onun Türkmen ve Tatar lehçelerindeki deneyimi ile engin söz varlığı bilgisi, kuşkuyla yer bırakmayacak şekilde ana dili Türkçe (Turkic) olan bir kişiyi işaret etmektedir. Müellifin, özellikle ç ve ş sesleri ayırımında gösterdiği keskin bakış açısı, onu Doğu Kıpçakça dil grubunda (Yenisey bölgesi) konumlandırırken, ayrıca onun dilbilimsel menşeinin de altını çizer. Burada vurgulamak isterim ki Arapça ses sistemine yabancı Türkçe seslerin Arap imlasında gösterilemeyeceği bir yanılgıdır. Ana dili Türkçe olan bir konuşurun –özellikle hassas kulaklara sahip doğuştan bir dilbilimci ise- Türkçe sesleri yansıtmak adına Arap yazısını ne

kadar iyi uyarlayabildiği Evliya Çelebi'nin şahsında görülebilir.²⁰ Ve *Et-Tuhfe* müellifi de sadece iyi duyabilen doğuştan dilbilimci olmayıp, aynı zamanda yetiştirilmiş bir dilbilimcidir. Aslına bakılırsa, benim “Kıpçak Filolojisi...” (bk. *VIII) makalemde görüldüğü üzere, onun ç ve ş sesleri ayrımı dikkat çekicidir ki, bu da kısaca söylemek gerekirse, benim tartışmalı olan ç > ş, ç ~ ş (ve bazen ç = ç) teorim üzerindeki şüpheleri ortadan kaldırır. Yakın zamanda benim teorimi destekleyici bir bilgi gün yüzüne çıkarıldı. Uli Schamiloglu, onuncu yüzyılın önde gelen tarihçisi Endülüslü İbn Hıyyān'da, yaygın olarak bilinen, dokuzuncu yüzyıl şekli *peçenek* بچنك yerine, بشناق²¹²⁴ (krş. Macarca *Besenyő*, ki bunu bir tesadüf olarak değerlendirmek güçtür) şekli olduğunu bulmuştur. Bu yeni veri ile birlikte, *Et-Tuhfe*'de ve Macarcadaki Kıpçakça alıntılarda kendini açıkça ortaya koyan bu ç > ş değişiminin, dokuzuncu yüzyıldan onuncu yüzyıla geçilirken meydana gelmiş veya bu devre ait olması çıkarımını yapmak mümkündür. Bununla birlikte, incelemeyi daha ileri götürmek için aynı şekilde detaylı bir araştırmaya ihtiyaç vardır. Yine de amaca yönelik bir araştırma, üzerine çalışma yapılan ilgili elyazmalarından elde edilen doğrudan bilgilerden etkilenebilir. Daha önce zikredildiği üzere, ilgili yazmaların tıpkıbasım yayınları böyle bir inceleme için olmazsa olmaz durumundadır.

Et-Tuhfe'nin müellifi (Doğu Kıpçak Türkçesine mensubiyeti ile birlikte), yukarıda da gördüğümüz gibi, Ebū Hıyyān'ın öğrencisi olduğu izlenimini verir. Müellif ayrıca Safad'a güçlü bağlarla bağlı görünmekte, diğer taraftan Kahire, Halep ve Şam gibi şehirleri yakından tanıdığını düşündürmektedir. Mevcut veri, eserin müellifi olarak Selāhaddīn ḥalīl b. Aybek eş-Şafadī (Aybeg eş-Şafadī)'yi işaret ediyor gibidir. Aybeg, Memlūk kökenliydi. On üçüncü yüzyılın sonunda Safad'da doğdu. Safad, Kahire, Halep ve Rakba (şimdiki Myadin)'de aktif bir kâtipti. Öldüğü yıl olan 1362 (veya 1363)'deki son durağı Şam olmuştur. Kendisine 500 civarında kitap atfedilen, velud bir müellif olan Aybeg, Ebū Hıyyān'ın öğrencisi idi.²² *Et-Tuhfe*, her ne kadar Ritter²³ tarafından Aybeg'e atfedilen 33 eser arasında yer almasa da, anonim yazmamızdaki el, gerçekten de Aybeg'in Nur-i Osmaniye koleksiyonunda (no. 1391) bulunan kendi yazmasındaki ele çok benzemektedir. Kolayca karşılaştırılabilsin diye yazının

20 T. Halası-Kun, “Evliya Çelebi as Linguist”, *Festschrift Honoring Omeljan Pritsak, Harvard Ukrainian Studies* 3-4 i (1979), s. 376-382 ve M. Lăzărescu-Zobian, “Evliya Çelebi and the Rebellious *Eflâks*”, *AO* 8 (1983), s. 307-330.

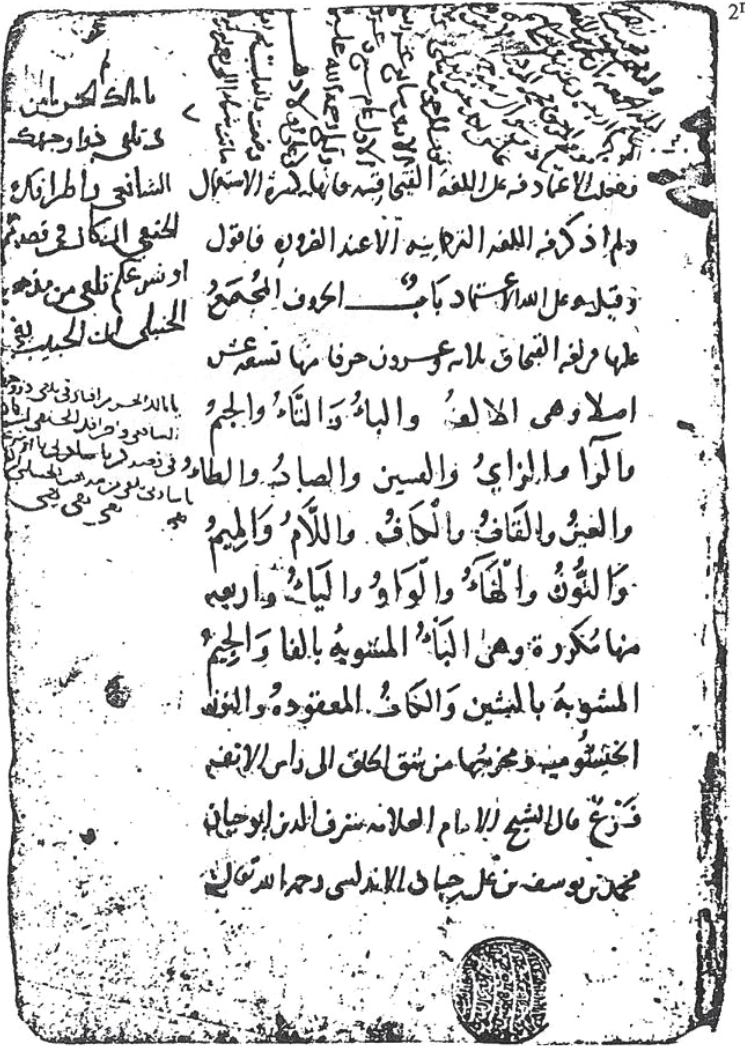
21 Aynı kelime ilgi çekici başka bir durumu da gözler önüne seriyor: Son seste *kef* beklenirken *kaf* (ك) 'ın karşımıza çıkması. Aslına bakılırsa, *kaf* ve *kef* (ك), Osmanlıcada değişimli olarak kullanılmış gibi gözükmektedir. Örneğin; *Ungurus* (> *Hungarus*) kelimesi metinlerde, انكروس olarak, damaksılaştırıcı bir *nun* sonrasında *kef* ile (bk. benim “Avrupadaki yer adları hakkında araştırmalar, *Peşte, انكروس*”, *Türk Dili ve Tarihi Hakkında Araştırmalar*, Ankara, 1950, s. 97-104) verilmiştir. Ve *kef* yine yabancı kelimelerde çeşitli öndamaksıl sesleri (*t*, *d*, *n*' ve *l*) temsil eder. Ayrıca bir de q-, k- ~ ø değişimi mevcuttur.

22 bk. İslam Ansiklopedisi 10 (1966), s. 50-52.

23 bk. H. Ritter, *Das Biographische Lexikon des Selāhaddīn ḥalīl b. Aybek eş-Şafadī*, Wiesbaden, 1962.

sonuna Aybeg'e ait yazmanın iki sayfalık kopyasını ekledik.²⁴ Benzerlik o kadar çarpıcıdır ki, nüshalar ya aynı elden ya da aynı ekolde yetişmiş iki farklı elden çıkmış olmalıdır (Suriye ekolü için bk. G. Vajda *Album paligraph*, Paris, 1958, s. 7-16)

1 (TZ 2r)

24 bk. Ritter, s. I ve III (aşağıdaki tıpkıbasımlarda 3 ve 5).

2 (TZ 2v)

2v

في كلمة التزوي وبعد فان صبط كل لسانه يحصل
 معرفة ثلاثة اشيا احدها مدلول بعزوات الكلم
 وتسمى علم اللغة الثاني معرفة احكام تلك العزوات
 قبل التركيب ويسمى علم التعريف الثالث معرفة لغات
 حاملة التركيب وتسمى عند المتكلمين علم للسان العوي
 علم النحو اسي واعلم وفضل الله ان مدار العزوات
 من الازمنة الثلاثة وهو الماضي والحال واللاستقبال
 وبين الصفات الثلاثة وهو العلم والخطب والغائب
 تشبه اعلم ان اللغة التزوية ليس فيها شكل
 ويقدره يتبع الالبناس فجماعوا العلم من الالاسم والافعال
 والحروف ضابطا ليعتوا بغير شكل والالبناس وهم
 ان الفتحة تليها الف والهمزة يا والفتحة واو
 ثالث الالاسم تقبل هو ايا له ستة بدل طوي

بد

3 (Aybeg)

I

ان بعض الرقيق من هذا الجنس شينا وبعضه احكام
 منه ما يجلب البراعة والنقل ومنه ما يجلب البريامة
 وقد قدمنا قبل ذلك مقدمة في الفصوح فوايدها انما
 وقواعدها يملك الفاضل بها من الانوار انما تنوع الافان
 في كاترغ الاجاب في كتم عمته ونيالها المناديت ماله
 ابو بلهم الحزم وعلو الهمة ويحيم بها وكره كاهام
 ممية ذوالزئمة ويدوله من محاسنها ما بدا من جمالها الصمة
 ثم ان اعقد لكل اسم بابا ينقسم الى فصول بعد جرد في المعجم متعلق
 الحروف والفصول او ابل اسماء الاء يستنزل كل واحد في
 موضعه ويستخرج كل غم في هذا الاق من مطلعها فلا يقد
 احد من مكانه ولا يرفع هذا امسك تشك ولا يخفض ذال جنابة
 خيانه ولا يتاخر هذا الرباط مهابة ولا يفتن ذال ككارد
 مكانه وقد يمتد الوالي بالوقبات

خط الصفدى من نسخة نور عثمانية ١٣٩١

د فن لومدی دهن یا وکادی وقیل یا غلادی
 دفع اینتی وایتا باریدی د مع یا شاریدی
 د صدر ایندی زیدی د بغ ایلادی و عمل لزللا
 دخل لیردی دلی صالاندی زیدی داخ تاز لینی
 د حرج یو و الادی داوی طیمار لادی د بشر
 و دولب باشقاریدی درف و نقط طامدی
 دام و بقی و اقطع و تاخر قالیدی د فی اوسیندی
 د زامو و ووردی ذبل صوورد لیدی دام یا نا ۲
 کالیر درس یا نشیدی و باصیتی د عمار الدعون
 اوندادی حرف لذال الاسماء ذراع
 اارشین و قول ذلر سیک ذنب قویر و ذوق دور
 المذکور جین ایرکاک ذنب بوری ذباب
 شیس ذنب الطیر ذوق طاق ذکی

د بشر

د ذباب

د ذوق

دالان

5 (Aybeg)

III

الحمد لله الذي قهر العباد بالموت وناذى بالفناء في فتايمهم
 فانهل في كل بقعة صوت ذلك الصوت وامتغ كل شيء نسخة وجوده
 علم على كل اخذ لهم من فوته وخصه على نعمه التي جعلت بصائرنا
 نحوك في ميرة العبرة وتقف بمشا هة الآثار على احوال من غيرها
 الحمد لله الذي قهر العباد بالموت وناذى بالفناء في فتايمهم
 فانهل في كل بقعة صوت ذلك الصوت وامتغ كل شيء نسخة وجوده
 علم على كل اخذ لهم من فوته وخصه على نعمه التي جعلت بصائرنا
 نحوك في ميرة العبرة وتقف بمشا هة الآثار على احوال من غيرها

من نسخة السلجانية ٨٤١